

O JEZIKU, JEZIKOSLOVJU IN LITERARNI VEDI*

1 Drago mi je, da lahko v imenu Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije pozdravim udeležence IX. kongresa Zveze slavističnih društev Jugoslavije. Želim, da bi vaše delo bilo uspešno in da bi se prijetno počutili med nami.

Razlogov za moje zadovoljstvo je več. Predvsem je prijetno, srečati se s pedagogi, znanstveniki in drugimi družbenimi delavci, ki so s svojimi prispevki za ta kongres pripravili številna pričevanja o napredku naše slavistike in o problemih, s katerimi se delovni ljudje na tem področju ukvarjajo v današnjem času.

Široka tematika, ki je predmet obravnave na tem zborovanju, kaže, kako razvejan je interes na področju slavističnih raziskav in kako neizčrpna je problematika na področju maternega jezika, leposlovja in sploh ljudske kulture.

Vprašanja, ki jih vaš kongres ima na dnevnem redu, predstavljajo sestavni del družbene problematike naše samoupravne socialistične družbe. Pomen tega srečanja presega torej okvire strokovnega posvetovanja slavistov, zato mu bodo z zanimanjem prisluhnili vsi družbeni dejavniki pri nas. Upravičeno smo zainteresirani za njegove prispevke k našim skupnim naporom na področju izobraževanja, vzgoje in raziskovanja. V tem oziru bo še posebno pomemben tudi program in bodoče naloge, ki jih boste izoblikovali na tem kongresu.

Za mene pa ima to srečanje še poseben čar, ker me po svoji tematiki spominja na velikane naše slavistike in slovenistike — Franceta Kidriča, Rajka Nahtigala, Ivana Prijatelja in Frana Ramovša, ki so tudi meni bili nepozabni učitelji. Tematika o književnosti in jeziku v narodnoosvobodilnem boju pa mi oživlja junaške like študentov slavistike v letu 1941 in 1942 v Ljubljani, ki so prostore slavističnega seminarja na ljubljanski univerzi spremenili v bojni štab v Ljubljani in ostalih krajih Jugoslavije. Tu je bilo zasnovano marsikatero pogumno dejanje v mestu heroju, ki nikoli ni priznalo oblasti okupatorja.

Prav je, da ima problematika iz narodnoosvobodilnega boja tako poudarjeno mesto v tematiki tega kongresa. Ta boj je namreč dal nekaj neprekosljivih biserov umetnosti, ki jih je boj na življenje in smrt iztisnil

* Uvodna razprava na 9. kongresu Zveze slavističnih društev Jugoslavije, oktobra 1979 na Bledu.

iz trpljenja in hrepenenja, borci za svobodo in neodvisnost pa so na vsakem koraku izpričevali izredno ljubezen in skrb do svojega jezika kot največjega narodnega bogastva. Vse to je odražalo celovitost hotenja naroda, torej tudi odločnost za osvoboditev maternega jezika in za njegov svoboden razvoj. Zato je naš narodnoosvobodilni boj dobival tudi razsežnosti človeške celovitosti in spodbujal vsestransko ustvarjalnost, kakršna je možna samo ob največjih vzponih osvobodilnega duha kakega ljudstva ali naroda.

Na vseh nas je, da to nenadomestljivo kulturno dediščino naprej bogatimo in plemenitimo. To nam omogoča naša, v narodnoosvobodilnem boju začeta izvirna pot graditve socializma v večnacionalni skupnosti na temelju samoupravljanja. Svoboden in enakopraven razvoj kultur narodov in narodnosti je predpogoj za njihovo povezovanje ter aktivno ustvarjalno medsebojno kulturno bogatenje vsakega izmed njih in vseh skupaj. Svobodno izražanje, vsestranski razvoj in resnična enakopravnost jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije pa je hkrati tudi temelj stabilnosti in napredka naše socialistične večnacionalne skupnosti.

2 Dovolite mi, da se ob tej priložnosti ob začetku dela kongresa tudi sam vključim v vašo razpravo. Znano je, da preučevanje zgodovine in zakonitosti v razvoju maternih jezikov naših narodov ter preučevanje njihove književnosti uvrščamo v tisto posebno področje družboslovnih, humanističnih ved, ki ga označujemo kot »nacionalne vede«. Osnovno družbeno poslanstvo nacionalnih ved in s tem tudi slavističnega jezikoslovja je, da preko rezultatov svojega delovanja omogočajo procese narodovega samospoznavanja, stalno poglobljanje spoznanj o bistvenih okoliščinah, ki so v bojih za ekonomsko in družbeno osamosvojitev oblikovale vsakega od naših narodov kot samostojne zgodovinske subjekte z lastno identiteto.

Raziskave zgodovinskega razvoja jezika ne omogočajo le preučevanje za vsako obdobje značilne strukture sistema živega jezika. Skupaj z zgodovinskimi, gospodarskimi in antropološkimi raziskavami odkriva tako raziskovanje značilne procese razvoja proizvodjalnih sil in proizvodjalnih odnosov. Ti pa so, skupaj z vsemi materialnimi, socialnimi, duhovnimi in političnimi dosežki in pojavi predstavljali vsebino človeške komunikacije v posameznih zgodovinskih obdobjih. Preučevanje teh vidikov in z njimi povezanih jezikoslovno definiranih problemov je torej smiselno in neophodno tudi za razumevanje današnje strukture naših jezikov in njihovih izraznih možnosti.

Pomen in odgovornost preučevanj ter pedagoškega, publicističnega in drugega delovanja jugoslovanskih slavistov izhaja torej iz samega

zgodovinskega, družbenega, socialnega in kulturnega pomena ter vloge jezika in besedne umetnosti nasploh, še posebej pa v naši samoupravni socialistični skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti.

Jezik v svojih pojavnih oblikah ne kaže samo možnosti z besedo oblikovati misel in z njo izraziti razmerje do sveta. Jezik je zmeraj tudi dejavnik vzpostavljanja družbenih odnosov in institucij. Jezik zmeraj kaže pot, ki jo je družba prehodila, hkrati pa tudi odraža in sooblikuje vsakokratna družbena razmerja. Torej je globoko upravičena misel profesorja Ramovša v njegovi Dialektološki karti slovenskega jezika (1930), ko ugotavlja glede slovenskega jezika, »da grupacija slovenskih dialektov posredno prikazuje, kako se je vršilo prodiranje in naseljevanje Slovencev in v kakšnih odnošajih so bile posamezne slovenske pokrajine med seboj. Slovenski dialekti postanejo tako nekak kašipot v ono davnino, o kateri nam zgodovinski viri malo ali prav nič ne povedo.«

3 V procesu nastajanja modernih narodov je materni jezik pomemben dejavnik tudi v oblikovanju ozemeljskih meja. Znotraj teh meja so se kristalizirali in dozorevali v zgodovini procesi gospodarskega zedinjevanja. Pri tem so tudi jezikovne komunikacije izredno važen dejavnik integracije, pa tudi obrambe. Jezik namreč varuje ozemeljsko opredeljene okvire gospodarskih procesov, v katerih se je porajal narod kot nova družbena struktura s svojim značilnim manifestativnim znakom, vsenarodnim, maternim jezikom.

Posebej poučen je v teh procesih družbenogospodarski položaj in razvoj zatiranih narodov. Za razliko od velikih in običajno tudi gospodarsko močnejših narodov, pri zatiranih narodih — pretežno agrarnih — poteka boj za nacionalno neodvisnost vzporedno z bojem za socialno in politično emancipacijo. Dejstva pričajo, da tudi pri malih narodih Evrope socialna in politična emancipacija ni bila mogoča brez nacionalne samostojnosti. Tako je v naših pogojih boj za rešitev narodnega vprašanja nujno postal sestavni del boja delavskega razreda za lastno osvoboditev in osvoboditev celega naroda. In obratno, boj za jezikovno emancipacijo, za svoboden razvoj maternega jezika ter kulturno ustvarjanje je ves čas nosil tudi pečat osvobodilnega boja v političnem jeziku.

Preko zavesti materinščine in njenih izraznih možnosti kot pomembni prvini zavesti vsakega člana narodne skupnosti in najširše razumljenih človeških kulturnih razmerij, se kaže tudi stopnja kulture in zrelosti vsake družbe.

Sooblikovanje te kulturne zavesti je tudi pomembna naloga slavištike. Danes namreč ni dovolj, če imamo samo kulturne navade, če smo sprejeli ustno izročilo kulturnega odzivanja, saj je velika nevarnost po-

zabe in prekritja. Vedno so potrebni in bodo potrebni pri vsej moderni tehniki ljudje, ki »učijo brati in pisati«, ki jim je naloga spoznavati sami sebe in osveščati v lastnem jeziku, literaturi, v stikih z drugimi jeziki, sosednjimi in daljnimi.

Zato je prav, da se tudi ob tej priložnosti spomnimo še misli iz »Pisma« Izvršnega odbora Republiške konference SZDL o slovenščini v javni rabi iz 1965. leta, ki pravi, »da smo v preteklosti ob drugih nalogah izgubljali in da tudi še dandanes marsikdaj izgubljam občutek za takšne vrednote, ki niso neposredno odvisne od danih materialnih sredstev, pomenijo pa dragoceno prvino nacionalne kulture«. Kar zadeva slovenščino, je na to celovito in poglobljeno opozorilo še posebej opozorilo »portoroško posvetovanje« o slovenščini v javni rabi, letos spomladi, ki je s svojimi rezultati spodbudilo tudi široko družbeno akcijo vseh družbenih dejavnikov Slovenije.

4 Skrb za materni jezik, za njegov razvoj, za oblikovanje višje jezikovne kulture in s tem za sooblikovanje kulturne zavesti delovnega človeka in občana ima v sedanjem času še posebne razsežnosti. Na teh temeljih se vzpostavljajo tudi družbena razmerja, ki bodo vse širše omogočala in spodbujala oblikovanje pogojev, da bo, kot je dejal Edvard Kardelj, človek sam svoje sreče kovač.

Skupaj z našimi dejavnostmi na mednarodnem političnem, gospodarskem, znanstvenem in kulturnem področju ob splošnem zbliževanju narodov si krči pot v svet tudi naš jezik. Čim bolj človeške so vrednote, ki so vsebina našega delovanja, tem širša bo tudi pot v svet, ki se odpira jezikom naših narodov in narodnosti. Pa tudi naša obogatitev z vrednotami drugih narodov se bo uresničevala ob taki praksi.

Zgodovinska odgovornost vseh nas je potemtakem, da zagotovimo, da globoka humanistična vsebina družbenega samoupravljanja najde svoj izraz tudi v ustreznem izrazju. To pa ne more biti samo stvar jezikoslovcev. To je poslanstvo vsega naroda. Novi družbeni odnosi na temeljih samoupravljanja se uresničujejo na vseh področjih človekovega delovanja, od najmanjše celice samoupravne družbe, od KS, do federacije. Zato naj bodo vsi delovni ljudje kovači ne samo svoje sreče, ampak tudi svojega jezika. Naloga slavistične znanosti in jezikoslovja sploh pa je, da kot organizirana subjektivna sila v naši družbi vrši svojo usmerjevalno vlogo.

Slovenija je v treh in pol desetletjih socialistične graditve, obenem s celotno Jugoslavijo, dosegla izreden gospodarski, družbeni in kulturni razvoj. Rezultati tega razvoja so vidni na vsakem koraku. Imamo na stotine novih proizvodov, usvaja se nova tehnologija; uveljavljajo se

nove gospodarske panoge in nove znanstvene discipline itd. Prostor mednarodnega sodelovanja na političnem, gospodarskem, znanstvenem, tehničnem in kulturnem področju se vedno bolj širi. To pa postavlja nove naloge tudi na področju jezika. Lahko rečemo, da so tudi v tem oziru doseženi pomembni rezultati. Vendar pa je treba priznati, vsaj kar zadeva Slovenijo, da jezik prepočasi dohaja razvoj, ki ga doživljamo na področju materialne in družbene proizvodnje ter našega vse širšega odpiranja v svet. Pomanjkanje izvirnih domačih pojmov in besednjaka jezikovna praksa dopolnjuje z uvoženimi tujkami, tudi in celo takrat, kadar bi za to ne bilo nobenih resničnih razlogov. Lahko brez pretiravanja rečemo, da se je slovenski jezik v svojem tisočletnem razvoju usposobil, da izrazi tudi najgloblje človeške kulturne in družbene vrednote. Zakaj torej ne bi bil v stanju, da objame in odrazi tudi vso vsakdanjost in poslovnost. Kljub temu pa nas imena mnogih naših delovnih organizacij ali skupnosti širom naše dežele in tudi mnogih doma proizvedenih izdelkov skušajo prepričati o nasprotnem. Saj se tudi sredi Ljubljane bohoti črna gospa Holiday Inn.

5 Pomemben vidik našega širšega povezovanja s svetom je tudi učenje tujih jezikov in poznavanje ter obvladovanje svetovne pojmovne in besedotvorne prakse. To je pot k lažjemu obvladovanju pridobitev izrednega razvoja moderne znanosti in tehnologije ter uspešnejšega in širšega spoznavanja in povezovanja z drugimi. Seveda na zdravih temeljih lastnega samostojnega napredka in na nenehnem razvoju lastnih socialističnih pridobitev.

Pravi začetek mednarodnega spoznavanja, razumevanja in povezovanja pa mora biti doma, v samoupravni socialistični skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti. Širše vsestransko povezovanje in sodelovanje v naši socialistični večinacionalni skupnosti seveda pospešuje negovanje avtentičnega izraza ne samo v umetnostni in kulturni ustvarjalnosti, ampak tudi v gospodarski in splošni družbeni praksi. To so obenem temelji za širjenje oblik in možnosti medsebojnega spoznavanja, razumevanja tudi na mednarodnem področju, ob harmoničnem razvijanju in razcvetanju vsakega naroda ter njegovega jezika in kulturne dediščine sploh.

V tem pogledu je izredno pomembna naslednja misel, ki jo je zapisal Edvard Kardelj v uvodu k II. izdaji Razvoja slovenskega narodnega vprašanja: »Ljudje, ne pa jeziki se bodo stapljali v višjo občečloveško skupnost, pri čemer te skupnosti različnost jezikov ne bo prav nič motila, tembolj, ker bodo ljudje z višjo splošno kulturo na splošno govorili več jezikov. Da bodo jeziki velikih narodov obenem postali tudi

internacionalni jeziki, to je očitno. In prav tako je jasno, da se bodo medsebojni vplivi jezikov, ki že danes obstoje, povečali. Toda ali bodo ti vplivi privedli do spajanja jezikov ali ne, to je vprašanje, ki ga lahko mirne duše prepustimo prihodnjim generacijam.«

6. Medsebojna soodvisnost razvoja naroda, rasti socialističnih proizvodnih sil in na njih zasnovanih samoupravnih socialističnih proizvodnih, družbenih in človeško-kulturnih odnosov in razvoja jezika predpostavlja usklajeno in široko družbeno angažiranje v podporo zbliževanja in vsestranskega sodelovanja, kakor tudi organizirano akcijo za premagovanje slabosti raznih vrst v uporabi jezika. Odgovornost za nadaljnji razvoj jezika je na vseh dejavnikih družbenega življenja, od slehernega posameznika, družine, šole, časopisov, radia in televizije do znanstvenih in strokovnih organizacij in društev, gospodarskih in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij in organov družbenopolitičnih skupnosti.

Posebno veliko odgovornost imajo naše šole, vse vzgojnoizobraževalne ustanove, da bo ljubezen do materinščine, skrb za njen razvoj in dvig ter bogatenje jezikovne kulture, zasidrane v naši kulturni dediščini tudi neločljivi del socialistične stvarnosti kot resnično bistvena sestavina vzgojnih in izobraževalnih smotrov od osnovne šole, srednje šole do univerze v samoupravni socialistični družbi.

Sodobna pojmovotvorna in besedotvorna praksa v svetu in pri nas pa je tako bogata, da je doslej veljavne jezikovno normativne metode ne morejo več obvladati v celoti. Prav tako pa ji ne bi bil kos jezikoslovec, če bi opravljal svoje delo ločen od družbene proizvodne prakse. Kajti jezik vse bolj nastopa kot sodejavnik zavestne in znanstveno zasnovane družbene akcije. Zato tudi slavistično jezikoslovje kot nacionalno pomembna veda lahko ustvarjalno prispeva k uresničevanju celovito in dolgoročno opredeljenih ciljev naroda in njegovega uveljavljanja v vlogi enakopravnega udeleženca v mednarodnih odnosih le, če je integralni del teh naporov.

Iskanje rešitev za probleme, ki jih že poznamo ali pa se bodo šele pojavili, prav gotovo ne bo lahka naloga. Marsikatera doslej veljavna metoda na področju raziskovanja in normiranja jezika se bo verjetno izkazala kot neustrezna. Za marsikatero normo in merilo, ki sta veljala v preteklosti v pogojih manj diferenciranih jezikovnih struktur, bomo ugotovili, da zavirata razvoj izraznih možnosti jezika, ki teži k pospešeni diferenciaciji pa tudi k medsebojnemu vplivanju.

Nosilci vključevanja naših narodov v svetovna dogajanja so danes vsi deli združenega dela od različnih strok na področju materialne pro-

izvodnje do vrste znanstvenih disciplin in kulturnih aktivnosti. Vsa ta področja razvijajo svoje posebno izrazje ter s tem širijo in bogatijo izrazne možnosti naših jezikov. Pogosto pa ga tudi vodené in razgrajujejo. Slavistično jezikoslovje, posebej še slovensko, bo v novih pogojih kos novim nalogam le, če bo uspelo razviti tako metodologijo in merila za nadaljnji razvoj jezika, ki bodo zagotavljali, da se bo slovenski jezik razvijal v sebi, iz lastnih osnov, hkrati pa uspešno obvladoval tudi nova področja jezikovne prakse, ki jih do včeraj še ni bilo. Pri tej odgovorni nalogi je pot samoupravna socialistična praksa množične, demokratične iniciativnosti v Jugoslaviji, dialektična znanstvena metoda ter vse bolj odločilen vpliv politike neuvrščanja v sodobnih mednarodnih odnosih, v boju za mir, napredek, varnost za vse.

7 Ni dvoma, da bo IX. kongres Zveze slavističnih društev Jugoslavije predstavljal pomemben korak naprej v reševanju problemov, ki se danes postavljajo pred slaviste in pred celo družbo. Dovolite, da v tem duhu še enkrat zaželim vsem udeležencem kongresa polno uspeha pri razpravah in ravno tako pri uresničevanju priporočil, ki jih boste sprejeli.

Hvala!